

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Іванова Дениса Ігоровича на тему: «Особливості формування зовнішньополітичного курсу британських урядів (1990-2010 рр.)», представлену на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Сучасна система міжнародних відносин перебуває на зламі своєї новітньої історії, пов'язаної із завершенням формування мультиполярного світоустрою. В епіцентрі процесу – російсько-українська війна, яка, як сплав історично визрілих комплексів та згусток наслідків проблем європейської і світової політики постбіполярного періоду, покликана стати точкою біфуркації, своєрідним рубежем неповернення до ще недавно очевидної, зрозумілої та усталеної у своїй непевності системи регіональної і глобальної політики.

Одним з активних суб'єктів згаданих історичних процесів сучасності стала Велика Британія – неповторна та своєрідна країна на перетині європейського і позаєвропейського цивілізаційних рубежів з одвічними глобальними амбіціями, яка відіграла непересічну роль в буремній світовій минувшині ХХ століття. Хоча її історична імперська велич давно стала даниною минулого, ця країна займає чільні позиції в сучасній системі міжнародних відносин, що дозволяє їй урядам проводити активну зовнішню політику в різних регіонах світу, насамперед щодо подій на найближчому для себе театрі європейських регіональної політики.

Сучасна російська агресія проти України стала унікальним в своїй благодатності шансом для правлячого політикуму Великої Британії відновити міжнародні позиції країни у сфері політики і безпеки, які істотно похитнулися після драматичного та здебільшого авантюрного виходу зі складу Європейського Союзу. Сплав міжнародних інтересів і завдань Великої Британії та екзистенційна потреба України в пошуку надійних зарубіжних партнерів як військово-політичних союзників і потенційних гарантів безпеки у протистоянні рашистській навалі зійшлися в синергетичному взаодоповненні у формі стратегічного партнерства та фактичного міждержавного військово-політичного

союзу, обриси якого стали публічними ще до початку повномасштабної російсько-української війни в лютому 2022 року. Зважаючи на вказані обставини, перспективи українсько-британських союзницьких відносин, актуальність і значимість дослідження історії формування зовнішньої політики Великої Британії кінця XX – початку XXI ст. для сучасних державостворчих процесів в Україні не викликає сумнівів.

Предмет дослідження — «еволюція британської зовнішньої політики в контексті внутрішньополітичних передумов її формування» (с. 18) розкривається у процесі ґрунтовного аналізу партійно-політичних трансформацій в країні та загального історичного процесу розвитку системи міжнародних відносин останнього десятиліття XX – першого десятиліття XXI ст. У процесі дослідження знайшли опрацювання такі основні наукові проблеми: особливості формування та реалізації зовнішньої політики консервативного кабінету Дж. Мейджора та лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна; еволюція програмних засад британських політичних партій з ключових питань зовнішньополітичного курсу країни; ставлення британських політичних партій до проблеми участі Великої Британії у зарубіжних військових операціях та регіональних конфліктах; підходи британських урядів до відносин з країнами, що розвиваються, в тому числі – колишніми британськими колоніями. Автор цілком слушно зазначає, що представлена ним робота є «першою в українській історіографії працею, яка розглядає внутрішньополітичні та зовнішні чинники, які обумовлювали формування британського зовнішньополітичного курсу після розпаду біполярної міжнародної системи» (с. 20).

Структура дисертації є логічною, відповідає меті та завданням дослідження, спрямована на розкриття теми, що забезпечує цілісність, системність, послідовність викладу матеріалу і доведеність результатів.

У вступі обґрунтовано актуальність, визначено мету і завдання, наукову новизну дослідження, апробацію його результатів та структуру роботи. Хронологічні межі дослідження цілком об'єктивні, враховують динаміку партійно-політичних процесів в країні і трансформації зовнішньої політики

Великої Британії на рубежі ХХ – ХХІ ст. Вони отримали додаткове авторське обґрунтування на стор. 45 з чіткою прив'язкою до тривалості т. зв. «однополярної» системи міжнародних відносин.

У Розділі 1 подано огляд та аналіз історіографії і джерельної бази, методологічних засад дослідження. Автором дисертації опрацьовано значний список наукових праць попередників та сучасних авторів проблематики історії формування зовнішньої політики Великої Британії (підрозділ 1.1.). Проаналізовано українську, західну (британсько-американську) і російську історіографічні групи.

Достовірність результатів дослідження підтверджується опрацюванням широкої і різноманітної джерельної бази (підрозділ 1.2.). Сформульована чітка авторська класифікація джерел, з яких особливо цінними для дослідження стали матеріали парламентських дебатів та парламентських виборів у Великій Британії, політичні маніфести і матеріали британських політичних партій.

Всебічне вивчення предмета дослідження досягнуто завдяки використанню автором в ході його проведення комплексу загальнонаукових та спеціально-наукових методів, описаних в підрозділі 1.3.

Розділ 2 на наш погляд, є за змістом центральною та найбільш цінною частиною основного тексту представленої роботи, адже висвітлює результати дослідження ролі політичних партій у формуванні британського зовнішньополітичного дискурсу. Цілком логічно насамперед проаналізовано програмні підходи до формування зовнішньої політики країни двох провідних партій – консерваторів і лейбористів, преставники яких традиційно ось уже сто років поперемінно формують склад уряду і відповідають за реалізацію зовнішньополітичного курсу. Варто відзначити, що автором подано коротку передісторію формування ідеологічних засад обох партій, еволюцію головних постулатів у сфері зовнішньої політики країни в ХХ ст.

Цілком слушно зазначається, що «одним з головних завдань британської зовнішньої політики було забезпечення національної безпеки країни через розбудову й утримання системи колективної безпеки на основі блоку НАТО» (с.

71). Ідеться не лише про період «холодної війни», але й подальшої історії країни. У цьому контексті окремо представлено результати дослідження змісту політичних дебатів в середовищі британського істеблішменту щодо трансформації засад європейської безпеки у постбіполярний період, зокрема, щодо країн Центрально-Східної Європи. При цьому проаналізовано не лише підходи щодо трансформації ролі НАТО, але й ЄЕС/ЄС, зокрема, проблеми його розширення на Схід Європи. У питанні ролі ЄС сповна проявилася уся специфіка європейської політики урядів Великої Британії. Тут же висвітлено й особливості формування позиції уряду країни щодо війни на Балканах першої половини 1990-х років, конфлікту в Косово, Нагіному Карабасі, Чечні, Абхазії і Південній Осетії, Придністров'ї.

При розгляді позиції британських політичних партій стосовно війн та міжнародних конфліктів використано політологічні підходи двох базових теорій міжнародних відносин – політичного реалізму та ідеалізму. При цьому обидві партії проявили як спільні, так і відмінні погляди на окремі аспекти проблематики. У підрозділі 2.3. висвітлено перипетії політичної парламентської «кухні» щодо вироблення рішень про залучення Великої Британії до участі у врегулюванні чи моніторингових місіях ряду згаданих та інших конфліктів в Європі і в найближчій периферії. Особливу увагу приділено політиці лейбористів щодо військових кампаній в Афганістані та Іраку.

В структурі розділу 2 дисертації особливу увагу привертає зміст підрозділу 2.4., присвячений малодосліджуваним в українській історіографії проблемі впливу т. зв. «малих» та «регіональних» партій Великої Британії, що перебувають в тіні партійних систем консерваторів і лейбористів, на формування її зовнішньої політики. Традиційна недооцінка дослідниками їх ролі і сприйняття як політичних маргіналів нівелюється політичною практикою останнього десятиліття, упродовж якого ряд таких партій впевнено долають другорядний статус і виходять на рівень формування повноцінних угруповань в Британському парламенті. Найбільш показовий приклад – Ліберально-демократична партія Великої Британії, яка формувала коаліційний уряд з

консерваторами в першому уряді Девіда Кемерона у 2010 – 2015 рр. Загальнодержавного парламентського статусу досягли Шотландська національна партія (ШНП) та північноірландські Демократична юніоністська партія і Шинн Фейн. До складу Британського парламенту проходять і поодинокі депутати від інших партій. В дисертації проаналізовано зовнішньополітичні пріоритети ліберальних демократів, ШПН, партії Уельсу Плайд Камрі, північноірландських регіональних партій, в діяльності яких чільне місце посідала проблематика місця Великої Британії в європейських інтеграційних та євроатлантичних процесах.

У розділі 3 представлено аналіз головних напрямів британської зовнішньої політики, до яких віднесено американсько-британські «особливі відносини», політику щодо країн пострадянського простору і врегулювання балканського конфлікту, участі в європейській інтеграції та країн, що розвиваються. Насамперед відзначимо критичну оцінку автором історичного процесу американсько-британських відносин, які з часів «холодної війни» пройшли складний шлях і по мірі диверсифікації безпекових інтересів Вашингтона на азійському напрямі ставали усе більш асиметричними. Як слушно зауважив автор, «переоцінка значення та змісту «особливих відносин» стала результатом надмірного посилення залежності політики Лондона від уподобань керівних кіл США» (с. 207).

Подальше зосередження уваги дослідника на проблемах розпаду СРСР та балканської кризи стало об'єктивним відображенням ключової проблематики формування постбіполярної системи європейської безпеки. У цьому контексті відзначимо окреме дослідження формування зовнішньої політики Великої Британії щодо країн пострадянського простору, в рамках якого вивчено особливості відносин з Росією, Україною, позицію Лондона щодо придністровського конфлікту, регіону Південного Кавказу і Середньої Азії. Ключовий висновок по Україні: «Позиція Великої Британії була порівняно більш сприятливою [*порівняно з іншими західними партнерами*] в контексті визнання майбутніх перспектив членства України в НАТО та ЄС і водночас

враховувала невдалі спроби українських урядів створити інституціональні умови для повноцінної інтеграції в європейський економічний простір» (с. 168).

Результат Брекзиту і специфіка європейського шляху Великої Британії не викликають сумнівів у доцільності окремого підрозділу, присвяченого «європейському вектору» британської зовнішньої політики. Цілком слушно звучить авторське узагальнення, що унікальність статусу Великої Британії в регіональній інтеграції визначалася прагненнями її уряду «вибудовувати свою європейську політику так, щоб у пріоритеті була економічна співпраця через спільний ринок, але щоб британський євроскептицизм не призвів до втрати важелів впливу на європейську політику» (с. 179). Імпонує відверта авторська оцінка Брекзиту як «спекуляції на проблемі статусу Сполученого Королівства в ЄС» і «зловживання інститутом референдуму» (с. 209).

Зрештою в системі міжнародних пріоритетів держави як данина традиції та певна надія на відновлення омріяного статусу світової потуги чільне (хоча й не головне) місце посідали відносини з колишніми колоніями та залежними територіями (країнами-членами Співдружності націй). Водночас якщо співпраця з країнами Карибського архіпелагу та Субсахарської Африки по завершенні імперського періоду зазнавала подальшої деградації, то відносини з Індією і Китаєм отримали шанс на нову динаміку. Щодо останнього, відзначено невдачу спроб британської сторони (в контексті загальної політики Заходу) демократизувати китайський режим, який усе більше ставав глобальним економічним конкурентом, економічною та потенційною безпековою загрозою. Далекосхідна політика стала частиною вибору між національним і глобалістським проектами подальшого розвитку британської державності.

Підсумкові висновки дисертації цілком спрямовані на досягнення мети і вирішення завдань наукового дослідження, логічно пов'язані з структурою роботи, викладені послідовно, є достатньо повними та оригінальними.

Список використаних джерел та літератури відповідає виду і проблематиці наукової роботи, інформативний та логічно структурований.

Роботу вдало доповнюють і посилюють три додатки, в яких автор показав

список міністрів закордонних справ Великої Британії у 1990 – 2010 рр., подав витяги з найбільш знакових виступів депутатів Британського парламенту в ході дебатів з проблем європейської безпеки, подав таблицю порівняльного аналізу особливостей зовнішньополітичної діяльності кабінетів Дж. Мейджора, Т.Блера і Г. Брауна.

Результати дослідження Іванова Д. І. достатньо апробовані у 15 наукових публікаціях (4 з них – у наукових фахових виданнях, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні, 7 – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій).

Незважаючи на високу оцінку дисертаційного дослідження, вважаю за необхідне висловити певні критичні зауваження та міркування.

1. В огляді історіографії дослідження проблеми варто було врахувати ряд фундаментальних публікацій представників російської історіографії, які не несуть ідеологічного навантаження, а тому не є елементом ворожої (рашистського) пропаганди. Вони відображають спроби вчених максимально по науковому безсторонньо подати аналітику новітньої історії зовнішньої політики Великої Британії, зокрема, в розрізі впливу на процес її формування політичних партій країни. Ідеться, зокрема, про публікації дослідників *Д. Брункевіча* (Консервативная партия Великобритании и Европейский Союз в 1990-2004 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Ярославль, 2005), *Ал. Громыко* (Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал.А. Громыко. М.: Весь Мир, 2007; Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал.А. Громыко. М.: Весь Мир, 2014), *І. Девішева* (Особенности политики Великобритании в отношении европейской интеграции. 1945-1990-е гг.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 – Всеобщая история. М., 2008), *Н. Капітонової* (Приоритеты внешней политики Великобритании в период правления консерваторов, 1979-1997 гг.: дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03 М., 1999), *Л. Кузьмічової* (Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988 – 2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. М., 2005), *А. Морозова* (Морозов А.М. Факторы формирования

політики Великобританії в отношении ЕС: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04. М., 2008) та ін.

Серед напрацювань української наукової спільноти з історії європейської політики Великої Британії варто було б звернути увагу на монографічні публікації *Н. Яковенко* (Велика Британія в міжнародних організаціях. Київ: Київський університет, 2011), *А. Мартинова* та *А. Грубінка* (Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017.; Грубінко А.В., Мартинов А.Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021), що безпосередньо стосуються досліджуваного автором дисертації періоду.

2. В підрозділі 1.1. автору необхідно більш критично підійти до оцінки історіографії проблеми, здобутків конкретних дослідників з акцентом на недостатньо чи малодосліджених аспектах означеної наукової проблеми, прогалинах в дослідженнях представників усіх трьох груп історіографії.

3. Доцільно розширити джерельну базу дослідження за рахунок насамперед більшої кількості промов прем'єр-міністра Т. Блера з питань зовнішньої політики, яких в його послужному списку було чимало. Для цього варто було б скористатися Інтернет-ресурсами Британського Національного архіву (The National Archives, <https://www.nationalarchives.gov.uk>) та сайту Political Speech Archive ukpol.co.uk (Архів політичних промов британських політиків).р Певну цінність для дослідження проблеми могли б скласти матеріали фондів Відділу державного архіву МЗС України.

Також варто було включити в когорту мемуарної літератури відому працю Т. Блера «Шлях» (україномовне видання – Блер Т. Шлях / пер. з англ. Київ: Темпора, 2011).

4. Рекомендуємо в роботі детальніше розкрити поняття «новий лейборизм» в аспекті оновленої зовнішньої політики Великої Британії напередодні та у період правління лейбористської партії на чолі з Т. Блером. Варто звернути увагу і на неординарну постать самого прем'єр-міністра, його

стиль політичного менеджменту, який часто в історіографії порівнюють з т.зв «президентським стилем» та навіть назвали «Блеризмом». Саме Блер особисто був розробником та ініціатором багатьох ініціатив у зовнішній політиці «нових лебйористів».

5. У підрозділі 2.4. варто вразувати також програмні позиції щодо зовнішньої політики Великої Британії та політичний досвід діяльності Партії незалежності Сполученого Королівства (United Kingdom Independence Party, UKIP), яка відіграла особливу роль у процесі підготовки та результаті Брекзит-кампанії.

6. В тексті роботи згідно правил української мови та в контексті подолання русизмів варто внести такі зміни: замість терміна «американо-британські відносини» вживати термін «американсько-британські відносини», замість терміна «тетчеристський курс» – «тетчерівський курс» або ж «курс Тетчер» у зовнішній політиці.

7. У підрозділі 3.3. потрібно більш акцентовано звернути увагу на прорахунки зовнішньої політики керівництва уряду Т. Блера щодо відносин з путінською Росією раннього періоду (початку 2000-х років), коли відбувалося їх активне «потепління». Воно не в останню чергу стало можливим через намагання офіційного Лондона підтримати проросійську політику західних партнерів (Берліна і Парижа) та навіть певним чином випередити їх у цьому процесі.

8. Потрібно більше уваги звернути на висвітлення підходів до формування та участі Великої Британії в реалізації проекту Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу, де країна відіграла непересічну роль.

Висловлені зауваження здебільшого мають рекомендаційний характер та можуть бути успішно враховані дослідником у подальшій науковій роботі. Вони не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження, яке має самостійний, оригінальний і завершений характер.

На основі зазначеного вважаю, що дисертаційне дослідження Іванова Д.І. «Особливості формування зовнішньополітичного курсу британських урядів (1990-2010 рр.)», подане до захисту на здобуття ступеня доктора філософії, містить обґрунтовані та достовірні наукові результати і висновки, за своїм науковим рівнем і практичною цінністю, змістом та оформленням відповідає вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її автор Іванов Денис Ігорович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

Професор кафедри теорії та історії
держави і права
Західноукраїнського
національного університету,
доктор історичних наук, професор

Андрій ГРУБІНКО

“24” травня 2023 р.

Завіряю: *А. Грубіненко*
НАЧАЛЬНИК
ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ *А. Сешук*